

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه یزد

دانشکده علوم انسانی

گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

فقه و مبانی حقوق اسلامی

بررسی قواعد فقهی مربوط به مصارف بیت المال در فقه امامیه

استاد راهنما:

دکتر علی توّلی

استاد مشاور:

دکتر سید احمد میرخلیلی

پژوهش و نگارش:

حجت عزیزالهی

بهمن ماه 90

تجددِ مریم

يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَّا الضُّرَّ وَجِئْنَا بِيضَاعَةَ مُزْجَاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَ
تَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ (يوسف/88)

اکثر جہہ سگد خاطر خاطر دور مریم

ہم مگر یاد کند لطف تو کا ہیں مارا

بہ من ہی ہر سرو پا گوشہ جشہ ہی بنا

کہ محال است ہزار ہا گوشہ بنا ہیں مارا

بردل تہم اسی جشہ خورشید بتاب

زود بدتر از این روزیہا ہیں مارا

تقدیر و تشکر

بنابر رسم ادب و بنابر انعامی از عشق و ارخاق ام ایسکرا لہ خلوق بر خود لازم منہ انہم کز پدر و مادر بزرگوارم کچھ ہر دارم ہر ہون زحمات ہی
دریغ ایشان است و اگر عا ام را بہ پایشان برینہی تھوہیای مجہتہما ایشان جہر ان نہینثاوتہ تشکر و قدردانی داشتہ باشم .
ہمچنین التامید جہ ترم آتھلہی اولہ دکن ہورید احد میر خلیان بہ سبب کھک ہمی بیہ مارشان تشکر مفریم .

بیت‌المال از منابع مهم اقتصادی جامعه‌ی اسلامی محسوب می‌شود و تک تک افراد جامعه در آن سهیم بوده و باید در جهت مصالح جامعه مصرف شود. در برخی از متون معاصر، از بیت‌المال به اموال عمومی تعبیر شده است. البته برخی از فقها، اموال دولتی را نیز بیت‌المال میدانند؛ ولی با توجه به آنکه منابع بیت‌المال و اموال دولتی متفاوت هستند، خود این دو مقوله نیز متفاوت به نظر می‌رسند. پایان‌نامه حاضر به شیوه توصیفی-تحلیلی به بررسی قواعد مربوط به مصارف بیت‌المال در فقه امامیه پرداخته است.

مصلحت، مهم‌ترین ملاک مصرف بیت‌المال بوده و مراد از مصلحت، مصلحت عمومی است، نه مصلحت فرد یا افرادی از جامعه. اگر هم ارتزاق از بیت‌المال برای افرادی، جایز است و یا دیه‌ای از بیت‌المال برای ورثه‌ی فردی از افراد جامعه در نظر گرفته می‌شود، به صورت مستقیم یا غیر مستقیم به مصلحت جامعه‌ی اسلامی است. در مواردی که مسلمانی به قتل می‌رسد و به هر دلیلی قاتل آن مشخص و یا معین نیست، بر اساس قاعده احترام خون مسلمان، نمی‌توان خون وی را هدر دانست و پرداخت دیه‌ی وی از بیت‌المال لازم است. تقسیم اموال بیت‌المال بین مسلمانان، بر اساس آیات عدل، روایات متعدد، قاعده‌ی عدل و انصاف و سیره‌ی قطعیه متشرعه، بالسویه است.

کلیدواژه: بیت‌المال، مصارف، مصالح مسلمانان، دیه، ارتزاق، قواعد فقهی

فهرست مطالب

موضوع	صفحه
فهرست مطالب	أ
مقدمه	١
طرح تحقیق	٢
1- تعریف موضوع	٢
2. سابقه تحقیق	٢
3. فرضیات و سؤالات پژوهشی	٥
4. روش تحقیق	٥
کلیات	6
1-1 بیت المال	٧
1-1-1 معنای لغوی	٧
1-1-1-1 بیت	٧
1-1-1-2 مال	٨
1-1-1-3 نکات ترکیب	٩
2-1-1 معنای اصطلاحی	١٠
3-1-1 فرق بین بیت المال امام علیه السلام و بیت المال مسلمین	١٢
2-1 منابع بیت المال	١٣
1-2-1 خراج و مقاسمه	١٤
2-2-1 زکات	١٥
3-2-1 جزیه	١٨
4-2-1 اموالی که وصیت شده در امور خیریه صرف گردد	٢٠

- ۲۰ 5-2-1 انفال
- ۲۳ 6-2-1 خمس
- 25 فصل دوم: قاعده بیت‌المال معدّ للمصالح
- ۲۶ 1-2-1 مروری بر استناد فقهای امامیه بر این قاعده
- ۲۷ 2-2-2 مفردات قاعده
- ۲۸ 1-2-2-1 مصلحت
- ۲۸ 1-1-2-2 معنا شناسی
- ۲۹ 2-1-2-2 مصلحت علت است یا حکمت؟
- ۳۰ 2-2-2 اسلام و مسلمین
- ۳۱ 3-2-2 مستندات قاعده
- ۳۱ 1-3-2-1 آیه زکات
- ۳۳ 2-3-2 روایت حماد از امام کاظم علیه‌السلام
- ۳۵ 4-2-2 مفاد قاعده
- ۳۵ 1-4-2 ارتزاق
- ۳۷ 1-1-4-2 ارتزاق قاضی
- ۳۸ 1-1-1-4-2 کلیات قضا
- ۳۸ 1-1-1-1-4-2 معناشناسی قضا
- ۳۹ 2-1-1-1-4-2 ماهیت فقهی قضا
- ۴۰ 2-1-1-4-2 بررسی درآمدهای قاضی
- ۴۱ 1-2-1-1-4-2 رشوه
- ۴۳ 2-2-1-1-4-2 هدایا و تحف
- ۴۵ 3-2-1-1-4-2 عوض (اجرت و جُعَل)
- ۴۵ 1-3-2-1-1-4-2 بررسی پیشینه تاریخی اجرت بر واجبات
- ۴۹ 2-3-2-1-1-4-2 بررسی ریشه اختلاف

۵۰ 3-3-2-1-1-4-2 بررسی ادله
۵۳ 4-3-2-1-1-4-2 اجرت در باب قضا
۵۶ 4-2-1-1-4-2 ارتزاق از بیت‌المال
۵۶ 1-4-2-1-1-4-2 تکلیف دهنده بیت‌المال (والی)
۵۷ 2-4-2-1-1-4-2 تکلیف گیرنده (قاضی)
۵۸ 1-2-4-2-1-1-4-2 پیشینه تاریخی این مسأله
۶۳ 2-2-4-2-1-1-4-2 جمع بندی
۶۴ 2-1-4-2 سایر مرتزقین
۶۴ 1-2-1-4-2 موارد منصوص
۶۶ 2-2-1-4-2 موارد غیر منصوص
۶۶ 2-4-2 پرداخت هزینه‌های ازدواج نیازمندان
۶۹ 3-4-2 بررسی حقوق کارمندان دولت و تصرف آن‌ها در اموال دولتی
۶۹ 1-3-4-2 بررسی رابطه بین اموال دولتی، اموال عمومی و بیت‌المال
۷۰ 2-3-4-2 حقوق کارمندان دولت
۷۰ 3-3-4-2 تصرفات کارمندان دولت در اموال دولت
۷۱ 4-4-2 نفقه‌های تعیین شده
۷۱ 1-4-4-2 موارد منصوص
۷۴ 2-4-4-2 موارد غیر منصوص
76 فصل سوم: قاعده احترام خون مسلمان
۷۷ 1-3 مروری بر قاعده در منابع فقهی
۸۰ 2-3 مفردات قاعده
۸۰ 1-2-3 لایبطل
۸۱ 2-2-3 دم
۸۲ 3-2-3 امری

۸۲ 4-2-3 مسلم
۸۴ 3-3 مستندات
۸۴ 1-3-3 کتاب
۸۴ 1-1-3-3 آیه قصاص
۸۶ 2-1-3-3 آیه سلطنت بر نفس
۸۷ 2-3-3 سنت
۸۷ 1-2-3-3 روایت محمد ابن مسلم از مولانا الباقر علیه السلام
۸۸ 2-2-3-3 روایت عبدالله ابن بکیر از مولانا الصادق علیه السلام
۸۹ 4-3 مفاد قاعده
۸۹ 1-4-3 مجهول القاتل
۹۰ 1-1-4-3 عامل قتل، شخص مجهول الهویه است
۹۳ 2-1-4-3 عامل قتل، ازدحام است
۹۳ 1-2-1-4-3 بررسی پیشینه تاریخی حکم
۹۵ 2-2-1-4-3 شمول حکم
۹۷ 2-4-3 خطای قاضی
۹۸ 1-2-4-3 مراد از قاضی
۹۸ 2-2-4-3 منشأ خطا
۹۹ 1-2-2-4-3 جرح بینه
۹۹ 1-1-2-2-4-3 اقوال در مسأله
۱۰۱ 2-1-2-2-2-3 نقد و بررسی
۱۰۲ 2-2-2-4-3 قصور قاضی
۱۰۴ 3-2-4-3 بررسی شمول حکم خطای قاضی
۱۰۴ 1-3-2-4-3 سرایت حکم به غیر از محکوم علیه
۱۰۶ 2-3-2-4-3 سرایت حکم به غیر قاضی

- ۱۰۶ 3-3-2-4-3 سرایت حکم به غیر مسائل کیفری
- ۱۰۷ 3-4-3 اعتراف دو نفر به یک قتل
- ۱۰۸ 1-3-4-3 ارزیابی سندی روایت مستند
- ۱۰۹ 2-3-4-3 بررسی اقوال
- ۱۱۰ 3-3-4-3 تعمیم و شمول حکم
- ۱۱۱ 4-3-4-3 بررسی نکات اعتقادی روایت
- ۱۱۱ 4-4-3 قصاص در مقابل قتل ناصبی
- ۱۱۲ 1-4-4-3 تبیین قیود روایت
- ۱۱۴ 2-4-4-3 تعارض با روایات دیگر
- ۱۱۴ 3-4-4-3 جمع بین این دو دسته از روایات
- ۱۱۵ 5-4-3 فرار زانی از گودال هنگام رجم
- ۱۱۶ 1-5-4-3 طرح مسأله
- ۱۱۶ 2-5-4-3 مستند حکم
- ۱۱۷ 1-2-5-4-3 تحلیل سندی
- ۱۱۷ 2-2-5-4-3 تحلیل محتوایی
- ۱۱۷ 1-2-2-5-4-3 بررسی دلالت روایت بر نهی
- ۱۱۸ 2-2-2-5-4-3 شرایط مذکور در روایت
- ۱۱۸ 1-2-2-2-5-4-3 شرط ثبوت زنا با اقرار
- ۱۱۹ 2-2-2-2-5-4-3 شرط اصابت
- ۱۱۹ 1-2-2-2-2-5-4-3 پیشینه تاریخی شرط
- ۱۲۲ 2-2-2-2-2-5-4-3 بررسی ادله
- ۱۲۲ 1-2-2-2-2-2-5-4-3 ادله اشتراط
- ۱۲۳ 2-2-2-2-2-2-5-4-3 ادله عدم اشتراط
- ۱۲۴ 3-2-2-2-2-5-4-3 نتیجه گیری

- ۱۲۵ 6-4-3 مرگ در اثر اجرای حدود
- ۱۲۶ 7-4-3 قاتل خاخی بدون عاقله
- ۱۲۹ 1-7-4-3 اقوال فقها
- ۱۲۹ 2-7-4-3 شمول حکم
- ۱۳۰ 1-2-7-4-3 قاتلی که دیوانه شده است
- ۱۳۱ 1-1-2-7-4-3 بررسی سندی مستند حکم
- ۱۳۱ 2-1-2-7-4-3 اقوال در مسأله
- ۱۳۳ 3-1-2-7-4-3 جمع بین حکم روایت و فتاوا
- ۱۳۴ 2-2-7-4-3 قاتل فراری بدون عاقله
- ۱۳۴ 1-2-2-7-4-3 بررسی سندی مستند
- ۱۳۵ 2-2-2-7-4-3 اقوال در مسأله
- ۱۳۶ 3-2-2-7-4-3 ارزیابی ادله
- ۱۳۶ 8-4-3 قسامه
- ۱۳۷ 1-8-4-3 مستند حکم
- ۱۳۷ 2-8-4-3 بررسی اقوال
- ۱۴۰ 9-4-3 مسائل نادر
- ۱۴۰ 1-9-4-3 افتادن از بلندی
- ۱۴۰ 2-9-4-3 قتل دیوانه
- ۱۴۱ 3-9-4-3 تلف در اثر امر امام
- 144 فصل چهارم : حکم تسویه در تقسیم بیت المال
- ۱۴۵ 1-4 مفردات
- ۱۴۵ 1-1-4 تسویه
- ۱۴۵ 2-1-4 عدل
- ۱۴۷ 3-1-4 انصاف

- ۱۴۸ 2-4 مستندات این حکم :
- ۱۴۸ 1-2-4 کتاب
- ۱۵۰ 2-2-4 سنت
- ۱۵۰ 1-2-2-4 روایت حفص بن غیاث از مولانا الصادق علیه السلام
- ۱۵۳ 2-2-2-4 روایت ابی اسحاق همدانی از امیر المؤمنین علیه السلام
- ۱۵۴ 3-2-4 ادله قاعده عدل و انصاف
- ۱۵۴ 1-3-2-4 پیشینه تاریخی قاعده عدل و انصاف
- ۱۵۶ 2-3-2-4 مستندات قاعده عدل و انصاف
- ۱۵۷ 4-2-4 سیره مشرعه
- ۱۵۹ نتیجه گیری
- ۱۶۴ منابع و مؤاخذ :

از آنجایی که بیت‌المال یکی از منابع مهم اقتصادی - اجتماعی در جامعه‌ی اسلامی است؛ در فقه امامیه مصارف گوناگونی برای آن مطرح شده است؛ که این مصارف قطعاً قاعده‌مند بوده است. اما در کتب فقهی، این قواعد به صورت متفرق بیان شده، و فقهی به آن‌ها نظمی نداده است. از این جهت بر آن شدیم که به دو قاعده از قواعد مهم مرتبط با بیت‌المال را بررسی نماییم. تا بتوان در پرتو آن به برخی از مصارف بیت‌المال، پرداخت.

از آنجا که روش علما در پرداختن به قواعد فقهی چنین بوده که ابتدا، مفردات آن قاعده را بررسی می‌نمودند. سپس به تحقیق درباره‌ی مستندات قاعده‌ی مورد بحث، می‌پرداختند. بعد آن، مفاد و تطبیقات فقهی قاعده را بیان می‌کردند. این تحقیق نیز از این روش تخطی ننموده و در بررسی هر قاعده به این سه عنوان پرداخته است.

منابع استفاده شده در این تحقیق، شامل پنج بخش فقهی، روایی، رجالی، قواعد فقهی و اصولی می‌شود. تحقیق حاضر از چهار فصل تشکیل شده است. در فصل اول به کلیاتی درباره‌ی بیت‌المال پرداخته شده و از تعریف بیت‌المال، در لغت و اصطلاح فقهی و منابع درآمدی بیت‌المال حرف به میان آمده است. در فصل دوم، قاعده‌ی «بیت‌المال معدّ لمصالح المسلمین» به روشی که گفته شد، مورد بررسی قرار گرفته است. طبق این قاعده هر مصرفی از بیت‌المال که به مصلحت عمومی جامعه‌ی اسلامی منجر شود جایز است. ولی تصرفات شخصی در اموال دولتی خلاف شرعیت است؛ مگر آنکه این تصرفات، متعارف و ضابطه‌مند بوده و یا اموال دولتی را غیر از بیت‌المال بدانیم.

در فصل سوم به قاعده‌ی احترام خون مسلمان که مبانی بسیاری از پرداخت‌های دیه از بیت‌المال است، پرداخته شده، و در نهایت حکم تسویه در پرداخت عمومی بیت‌المال و مفردات و مستندات آن مورد بررسی می‌شود و ثابت می‌شود که طبق سیره‌ی معصومین، باید بیت‌المال بالسویه تقسیم شود.

طرح تحقیق

1- تعریف موضوع

الف) تعریف مسأله: دین اسلام دینی تک بعدی نبوده و برای همه مسایل مربوط به فرد و جامعه برنامه ریزی کرده و الگوهای رفتاری قرار داده است. یکی از ابعاد مهم در زندگی فردی و اجتماعی، بعد اقتصادی است. بیت‌المال، ملک تمامی مسلمانان است و قوانین مربوط به آن جنبه اجتماعی دارد و در حوزه حقوق عمومی قرار می‌گیرد. اگر تصرف در بیت‌المال به گونه نامشروع باشد، حق جامعه نقض شده و متخلف در برابر عموم مردم، مسئولیت خواهد داشت. از این رو بررسی دقیق موارد مصرف بیت‌المال و قوانین مربوط به آن لازم است.

ب) هدف از اجرا: پی‌گیری موضوعات زیر در متون فقهی و یافتن پاسخ مستدل و مناسب به آن در این پایان نامه:

ملاک و فلسفه مصارف بیت‌المال و مصادیق آن چیست؟ تصرفات شخصی در بیت‌المال، چه حکمی دارد؟ نحوه تقسیم بیت‌المال بین مسلمانان چگونه است؟ آیا بیت‌المال موظف به پرداخت حقوق و ارتزاق برخی از افراد از قبیل مؤذن و قاضی و 000 است؟

ج) کاربرد نتایج تحقیق: ما در این تحقیق در جستجوی روشی ضابطه‌مند برای مصارف بیت‌المال هستیم تا حدود و ثغور تصرفات در آن روشن شده و برخی تصرفات ممنوع، مشخص گردد. از این رو نتایج پایان نامه حاضر علاوه بر جنبه نظری و علمی، در عمل نیز می‌تواند مورد توجه دستگاه‌های دولتی و نهاد‌های حکومتی و اجرایی باشد.

2. سابقه تحقیق

بحث مصارف بیت‌المال در ابواب مختلف فقهی از جمله کتاب‌های: قضا، مکاسب و دیات به صورت مفصل بحث شده و در برخی از ابواب مانند حجر، ارث و نکاح به صورت مجمل بیان شده است. با تألیف کتاب‌های تخصصی در زمینه قضا همانند کتاب القضا شیخ انصاری، مسأله بیت‌المال و

مصارف آن مورد توجه بیشتر قرار گرفت و به تفصیل بحث شد. در عصر حاضر، نوشته‌هایی درباره بیت‌المال و جنبه‌های مختلف آن به زبان عربی و فارسی تألیف شده است. برخی از آثار موجود، جنبه عمومی یا تاریخی دارد و برخی دیگر نیز یکی از جنبه‌های مهم بیت‌المال را بررسی کرده‌اند. بر اساس بررسی‌های انجام شده نوشته تحقیقی با عنوان مصارف بیت‌المال در امامیه یافت نشد. بر اساس آمار موجود در پایگاه اطلاع رسانی کتابخانه‌های ایران (lib.ir), 89 عنوان کتاب مرتبط با موضوع بیت‌المال وجود دارد که غالباً به مباحث تاریخی یا اخلاقی مربوط به آن پرداخته است. تنها چند اثر جنبه فقهی و حقوقی دارد که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: *بیت‌المال: پیدایش و تحولات آن*، خوله شاکر دجیلی، ترجمه صادق عارف (1379 ش)؛ *بیت‌المال در اسلام*، محمد محمدی اشتهاردی (1400 ق)؛ *بیت‌المال و حقوق آن*، عبدالحسین بینش (1383 ش). علاوه بر آن مقالاتی درباره بیت‌المال تألیف شده که به عنوان نمونه می‌توان به مقاله‌های زیر اشاره کرد:

- «عدالت علوی در گردآوری و هزینه سازی بیت‌المال»، جواد فخار طوسی، نامه مفید، پاییز 1380 ش، شماره 27: در این مقاله به تبیین سیاست‌های کلی حکومت علی علیه‌السلام در زمینه منابع تأمین و نیز نحوه صرف بیت‌المال می‌پردازد. آنچه در جمع آوری اموال عمومی مورد تأکید است، اثبات ممنوعیت اعطای معافیت مالیاتی به اشخاص حقیقی یا حقوقی است و این هدف با بررسی مورد به مورد مالیات‌های شرعی و اثبات عدم مالکیت دولت بر این اموال تعقیب شده است. نتیجه آن عدم جواز اعطای بخشودگی از پرداخت مالیات، از سوی این نهاد است. در بخش دوم نیز خطوط اصلی مورد توجه حضرت علی علیه‌السلام در نحوه صرف و هزینه سازی بیت‌المال مورد توجه قرار می‌گیرد. در خاتمه نیز مسأله ممنوعیت تحمیل هزینه‌های شخصی حاکم بر بیت‌المال از نگاه امیرالمؤمنین علیه‌السلام مورد اشاره قرار گرفته است.

- «بیگانگان و غیر مسلمانان و مسئولیت بیت‌المال در مورد دیه»، عباس زراعت، حقوقی و

قضائی دادگستری، تابستان 1383 ش، شماره 47

- «نقد و تحلیل فقهی پرداخت دیه از بیت‌المال در قانون مجازات اسلامی»، عباس علی

حیدری، فقه و تاریخ تمدن، پاییز 1385 ش، شماره 9.

این مقاله‌ها یا تنها درباره یکی از مصارف بیت‌المال، مانند دیه بحث کرده‌اند و یا جنبه روایی و

تاریخی دارند.

پایان نامه‌هایی که به زبان فارسی درباره بیت‌المال نوشته شده‌اند عبارتند از:

-علی اکبر نایب زاده، منابع درآمد و مخارج بیت‌المال و تاریخچه آن در اسلام، پایان نامه کارشناسی ارشد الهیات و معارف اسلامی، به راهنمایی محمد جواد موسی زاده، دانشگاه آزاد تاکستان، 1384 ش.

دیدگاه مؤلف به بیت‌المال در این پایان نامه دیدگاه تاریخی بوده و تنها در بخش دوم در باره مخارج بیت‌المال از نظر تاریخی، نه فقهی بحث می‌کند. در بخش ششم هم نگاهی به درآمدها و مخارج بیت‌المال در زمان حاضر دارد.

-سیدی علوی، حسین، منابع درآمد بیت‌المال در مذاهب خمس، پایان نامه کارشناسی ارشد الهیات و معارف اسلامی، گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی، به راهنمایی مهدی صانعی، دانشگاه آزاد اسلامی مشهد، 1383 ش.

در این پایان نامه بیشتر به بررسی درآمدهای بیت‌المال پرداخته و تنها در بخش آخر، بررسی اجمالی از مصارف بیت‌المال داشته است.

-توجهی، عبدالعلی، بیت‌المال و موارد پرداخت دیه از آن، پایان نامه کارشناسی ارشد فلسفه و معارف اسلامی، به راهنمایی مرتضی چیت‌سازیان، دانشگاه تهران، 1381 ش.

فهرستی، زهرا، پرداخت دیه از بیت‌المال در فقه و حقوق موضوعه ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد الهیات، به راهنمایی مجید وزیری، دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی، 1384 ش.

تنها بخشی از مصارف بیت‌المال یعنی پرداخت دیه و مبانی آن مورد بحث است ولی درباره مصارف دیگر حرفی به میان نیامده است.

-برهانی صادق، پژوهشی پیرامون بیت‌المال در متون اسلامی نهج‌البلاغه، قرآن و حدیث، پایان نامه کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، به راهنمایی محمد کاظم شاکر، دانشگاه قم، 1377 ش.

با توجه به مجموع نوشته‌های موجود درباره بیت‌المال، پایان نامه حاضر، علاوه بر بررسی تحلیلی مصارف بیت‌المال در فقه امامیه، بر اساس فتاوی موجود از مراجع معاصر، به طرح مسائل و موضوعات جدید نیز می‌پردازد.

3. فرضیات و سؤالات پژوهشی

1. با توجه به قاعده کلی: «بیت‌المال معد للمصالح»، تمامی پرداخت‌هایی که به مصلحت جامعه اسلامی است، نه فرد خاص، از محل بیت‌المال پرداخت می‌شود.
2. تصرفات شخصی در بیت‌المال در صورت متعارف بودن و وجود قانون و ضابطه مجاز است.
3. با توجه به سیره معصومان علیهم‌السلام باید بیت‌المال به صورت مساوی بین آحاد جامعه اسلامی تقسیم شود.

4. روش تحقیق

این تحقیق با مراجعه به مهم‌ترین منابع اصیل فقه امامیه، از طریق فیش برداری به جمع‌آوری داده‌ها پرداخته و با استفاده از روش تطبیقی و نیز تحلیل مسائل بر اساس مبانی مقبول فقهی، به اثبات یا رد فرضیه‌های مورد نظر می‌پردازد. شناسایی مسائل جدید در مورد مصارف بیت‌المال و عرضه آن‌ها بر مبانی فقهی نیز مورد نظر است.

کلیات

1-1 بیت المال

از آنجایی که این نوشته پیرامون مسئله بیت المال است باید مقدار درباره این اصطلاح و آنچه که ملحق به آن می شود صحبت نمود و اولین مطلب در این رابطه تعریف بیت المال است.

1-1-1 معنای لغوی

در کتب لغت تعریفی برای آن یافت نشد. شاید به دلیل آن است که این لغت از وضع شارع بوده؛ لذا قبل از اسلام تعریف لغوی نداشته است. و بعد از آن نیز به همان تعریف اصطلاحی در فقه اکتفاء می شود. این کلمه ترکیبی است اضافی از دو کلمه بیت و مال است.

1-1-1-1 بیت

در لغت به معنی مأوی، مأب و مجمع الشمل تعریف شده؛¹ مأوی به منزل²، مأب به مرجع³ و مجمع شمل به محل اجتماع افراد⁴ معنی شده است. لذا به بیت شعر، بیت گویند چون محل جمع شدن الفاظ بر وزن خاصی است.⁵

در قرآن نیز این کلمه در اکثر آیات در همان معنای لغوی خود به کار رفته است. البته در برخی از آیات با توجه به مضاف یا مضاف الیه آن، معنایش تغییراتی کرده که بی ربط با معنی لغوی نیست.

¹. ابن فارس، احمد، معجم مقائیس اللغة، ج 1، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، قم - ایران، 1404 ق؛ ج 1، ص 324.

². ابن منظور، محمد، لسان العرب، ج 3، دار الفکر - دار صادر، بیروت - لبنان، 1414 ق؛ ج 14، ص 52.

³. همان؛ ج 1، ص 218؛ قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، ج 6، دار الکتب الإسلامية، تهران - ایران، 1412 ق؛ ج 1، ص 139.

⁴. صاحب بن عباد، کافی الکفاة، اسماعیل بن عباد، المحيط فی اللغة، ج 1، عالم الكتاب، بیروت - لبنان، 1414 ق؛ ج 7، ص 340؛ ابن منظور، محمد، لسان العرب؛ ج 11، ص 370.

⁵. ابن فارس، احمد، معجم مقائیس اللغة؛ ج 1، ص 324.

مثلاً در برخی آیات این کلمه به اسم خداوند یا به ضمیری که به خداوند بر می‌گردد اضافه شده (بیت الله - بیٹی)؛ که مراد از آن کعبه است.¹ و در برخی از آیات هم با صفت محرم آمده؛ که همان کعبه را قصد نموده است.² و گاهی کلمه اهل به آن اضافه شده؛³ که طبق شأن نزول آیه، مراد خمسه طیبه است.⁴ و گاهی نیز موصوف به کلمه معمور شده؛⁵ که گروهی گفته‌اند مراد همان کعبه است. و گروهی آن را خانه‌ای در آسمان میدانند به محازات کعبه که فرشتگان به گرد آن طواف و زیارت می‌کنند.⁶

در اصطلاح عرب که روایات معصومین علیهم‌السلام نمونه بارز و فصیح آن است. معمولاً در همین معنی به کار برده شده. البته می‌توان گفت این کلمه با مضاف خود می‌تواند معنی جدید بگیرد. همان‌گونه که در فارسی کلمه خانه با پیشوند خود معنی جدید می‌گیرد؛ (مثلاً گلخانه یا داروخانه و...)

(لذا نمی‌توان برای خود این کلمه اصطلاح فقهی جست بلکه باید با مضاف‌الیه آن، به بررسی اصطلاح فقهی پرداخت.

2-1-1-1 مال

لغت دانان به دلیل وضوح آن نتوانسته‌اند تعریف لفظی از آن ارائه کنند؛ و به جمله (المال معروف) اکتفاء نموده‌اند.⁷ البته ابن فارس از مال تعریف به تمول شخص و اتخاذ مال نموده است.⁸ که دوری بودن این تعریف آن را از اعتبار می‌اندازد. نیز ابن منظور آن را به آنچه که مملوک واقع می‌شود

¹ بقره 25-125-127-158 آل عمران 96-97 مائده 25-97.

² ابراهیم 37.

³ احزاب 33.

⁴ طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج 5، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم - ایران، 1417 ق، ج 16، ص 31.

⁵ الطور 4.

⁶ طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج 19، ص 6.

⁷ فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، ج 2، نشر هجرت، قم - ایران، 1410 ق؛ ج 8، ص 344؛ صاحب بن عباد، کافی الکفاة، اسماعیل بن عباد، المحيط فی اللغة؛ ج 10، ص 358؛ جوهری، اسماعیل، الصحاح - تاج اللغة و صحاح العربیة، ج 1، دار العلم للملایین، بیروت - لبنان، 1410 ق؛ ج 5، ص 1821.

⁸ ابن فارس، احمد، معجم مقانیس اللغة؛ ج 5، ص 285.